

Viaa Maldjiewa

Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Toruń

Składniowy model synchronicznego opisu słowotwórstwa – podstawy i zastosowanie

0. Artykuł stanowi próbę zwięzłego przedstawienia podstawowych założeń i ich implikacji oraz wynikających z nich możliwości zastosowania podejścia do słowotwórstwa, które określa się w tym miejscu jako *składniowe*. Częstkowe propozycje, interpretacje szczegółowych zjawisk językowych oraz sugestii, których uporządkowanie i rozwinięcie legły u podstaw tego podejścia, zawarte są w różnych pracach prof. Stanisława Karolaka [por. Karolak 2001a, b, c; 2002]. Próbę konsekwentnego zastosowania składniowego modelu do interpretacji zjawisk z zakresu słowotwórstwa w języku polskim i bułgarskim podjęto zaś w opracowaniu konfrontacji słowotwórczej tych języków [Maldjiewa 2009]¹, do którego będę się w głównej mierze odwoływać w niniejszej pracy.

1. Podstawowe założenia

1.0. Podstawowym założeniem składniowego podejścia do słowotwórstwa jest zdefiniowanie tego ostatniego jako *składni morfemicznej*, co oznacza, że w zakres słowotwórstwa wchodzi badanie struktur morfemicznych pod względem relacji, jakie zachodzą między morfemami, z których składa się leksem derywowany.

¹ Śp. prof. Stanisław Karolak miał być jednym z autorów tego opracowania i uczestniczył w opracowaniu wstępnej wersji jego ogólnej koncepcji [por. Przewodnik 2003: 185–192].

1.1. Widoczny w tle tej definicją postulat izomorfizmu strukturalnego między zdaniem i derywatem słowotwórczym (między strukturą składającą się z leksemów i strukturą składającą się z morfemów) pociąga za sobą założenie, że znaczenie struktury morfemicznej jest sumaryczne, czyli stanowi sumę znaczeń morfemów składowych i relacji między nimi.

1.2. Następnym założeniem definicyjnym jest niezależność opisu formy i treści, uzasadniona przyznaniem względnej, ale wystarczająco dużej autonomii strukturze treści (strukturze semantycznej) i strukturze formalnej złożonych jednostek językowych, co dla opisu słowotwórczego oznacza, że – paralelnie do składni zdania, która rozgranicza pojęciową strukturę zdania (zdanie) i formę zdaniową (wyrażenie zdaniowe) – opis struktury słowotwórczej konsekwentnie przypisuje leksemom pochodnym strukturę semantyczną i strukturę formalną.

1.2.1. Formalna struktura każdego synchronicznego derywatu słowotwórczego jest podzielna na dwie części relewantne dla opisu słowotwórczego: na temat słowotwórczy i formant słowotwórczy. Najogólniej, za *temat słowotwórczy* derywatu uznaje się, z synchronicznego punktu widzenia, najdłuższą wspólną część podstawy (podstaw) i derywatu, która pozostaje po odcięciu morfemów gramatycznych. *Formant słowotwórczy* (wykładnik derywacji) to z kolei ta część struktury derywatu, która różni go od podstawy².

1.2.2. Semantyczna struktura derywatu słowotwórczego jest strukturą pojęciową – predykatowo-argumentową – w której dane pojęcie składowe może pełnić funkcję nadrzędną (konstytutywną) lub podrzędną (czyli być implikowane przez pojęcie nadrzędne). W pierwszej funkcji pojęcie jest predykatem, w drugiej zaś – argumentem. Predykaty implikujące argumenty przedmiotowe to predykaty I rzędu, natomiast predykaty implikujące argumenty propozycjonalne (inne struktury predykatowo-argumentowe) to predykaty II rzędu. W bardziej rozbudowanych (polipredykatywnych) strukturach pojęcia mogą łączyć się ze sobą na zasadzie nie implikacji, lecz dodania, atrybucji. Obok prostych, niepochodnych struktur predykatowo-argumentowych, składających się tylko z predykatu i implikowanych przez niego argumentów, występują też struktury derywowane, otrzymane w wyniku zablokowania możliwości wypełnienia implikowanych pozycji, wypełnienia implikowanych pozycji stałą treścią lub dodania (przyłączenia) innej struktury predykatowo-argumentowej. Formalnymi wykładnikami elementów struktury semantycznej są wyrażenia językowe o różnym stopniu złożoności, a zarazem o różnym stopniu eksplicytacji składników semantycznych [por. Karolak 2002]. Struktura semantyczna

² Podobnie por. np. Nagórko 2000: 177.

derywatu słowotwórczego składa się z przynajmniej dwóch pojęć, z których jedno jest szczegółowe, a drugie – ogólne. Wykładnikiem pojęcia szczegółowego jest podstawa, ogólnego zaś – formant.

2. Model synchronicznej analizy i opisu

2.0. Ogólnie zakreślone wyżej podstawowe założenia podejścia składniowego mają ważne implikacje dla modelu analizy i opisu synchronicznego słowotwórstwa.

2.1. Izomorfizm strukturalny zdania i derywatu słowotwórczego nie jest absolutny. Struktura semantyczna zdania to struktura składająca się z jądra predykatowo-argumentowego (dictum) i treści aktualizujących. Treścią zdania jest sytuacja, której elementami są obiekty, stany i/lub zdarzenia i relacje między nimi, a która to sytuacja poprzez składniki aktualizujące została zrelacjonowana względem aktu komunikacyjnego. Część składników treści zdania – kategorii zdaniowych – uczestniczy w budowie dictum zdania, składa się na sytuację i może być określona jako kategorie dyktalne. Są to ilość, intensywność, typy pozycji predykatowo-argumentowych i aspekt. Pozostałe kategorie – określoność, komunikant, temporalność i modalność – to kategorie aktualizujące³.

2.1.1. Między strukturami semantycznymi derywatu słowotwórczego i zdania istnieje izomorfizm strukturalny w zakresie składnika dyktalnego, którego wykładnikami formalnymi w przypadku derywatu są zestawienia morfów, a w przypadku zdania (wyrażenia zdaniowego) – zestawienia form wyrazowych. Struktura zdania różni się od struktury derywatu jedynie obecnością składników aktualizujących, które nie występują w strukturze semantycznej derywatu. Oznacza to między innymi, że formanty nie mogą być wykładnikami modalności i temporalności⁴.

³ W tym miejscu stosuję model znaczenia zdania przyjęty dla *Gramatyki konfrontatywnej bułgarsko-polskiej*, w tym także w opisie słowotwórstwa [zob. Przewodnik 2003; Maldjewa 2009].

⁴ W wielu opracowaniach z dziedziny słowotwórstwa, dotyczących większości języków słowiańskich, oraz w części gramatyk poświęconych słowotwórstwu mówi się o derywatach, względnie formantach, będących wykładnikami modalności i temporalności. W przypadku modalności chodzi o przymiotniki typu pol. *wykonalny, pojętny, kochliwy, przemakalny* oraz podobne i bułg. *изпълним, схватлив, влюбчив, промокаем* i podobne. Proponowana dla tych przymiotników parafraza słowotwórcza ma postać: 'taki, który (nie) może / musi / chce / jest przeznaczony / skłonny / zdolny P'. Z kolei w przypadku temporalności wyróżnia się rzeczownikowe „nazwy temporalne”, wskazujące na czas dokonywania się czynności, procesu itd. ('czas, w którym P', np. *źniwa, wykopki*), pory dnia, roku (np. *świt, odwilż*); odcinki czasu

2.1.2. Zdanie jako minimalna jednostka komunikacji dopuszcza poza tym regularną – w odróżnieniu od derywatu słowotwórczego – komunikacyjnie uwarunkowaną możliwość różnego uporządkowania argumentów w strukturze semantycznej i odpowiednio ich wykładników w strukturze formalnej (różnego podziału tematyczno-rematycznego), a także różny stopień eksplicytacji składników semantycznych „na powierzchni”. Derywacja słowotwórcza wskazuje na dość częstą dla niektórych typów struktur semantycznych możliwość różnego stopnia eksplicytacji składnika konstytutywnego; dostarcza też przykładów różnej repartycji tego samego typu składników struktury semantycznej między wykładnikami powierzchniowymi (formantem a podstawą), a tym samym czegoś w rodzaju różnego ich uporządkowania⁵.

(‘odcinek czasu, w którym P’, np. *kwiecień, lipiec, sierpień*) i relacje zjawisk (np. *międzybieg, przedwiośnie*); wśród derywatów przymiotnikowych z kolei zaznacza się „rolę temporalną” przymiotnika przy rzeczowniku będącym nazwą odcinka czasu (np. *okres twórczy, wieczór zapoznawczy, mżysty dzień*) i „użycie temporalne”, kiedy podstawa rzeczownikowa jest nazwą odcinka czasu (np. *letni upał, nocny klub*) [por. Grzegorzczkova 1982; Morfologia 1998]. Twierdzenie o modalnym czy temporalnym znaczeniu derywatu powinno zależeć od tego, 1) jak są rozumiane modalność i temporalność; 2) jak ustala się znaczenie derywatu. Modalność rozumiana jako aktualizująca kategoria zdaniowa dotyczy stanu mentalnego nadawcy. Stan ten może być, najogólniej mówiąc, odpowiadający lub nieodpowiadający wiedzy, w połączeniu z innymi właściwościami dodatkowymi, takimi jak niepewność, wola i in. Zdania komunikujące wiedzę nadawcy mają wartość *prawda / fałsz*, zdania niekomunikujące takiej wiedzy mają wartość *możliwość*, co oznacza, że elementem parafrazy ich znaczenia jest wyrażenie typu ‘(ja, nadawca, sądzę, że) możliwe P lub nie-P(Q)’ [por. GKBP 6–1 1996]. Dowodem na to, że dany formant jest wykładnikiem tak pojmowanej modalności, powinno być to, że 1) parafraza słowotwórcza derywatu z takim formantem zawiera jako składnik przytoczone wyżej wyrażenie; 2) wyrażenie to różni parafrazę derywatu z badanym formantem od parafrazy jego podstawy. Ponadto znaczenie derywatu powinno być sprawdzone w zdaniu. Z kolei temporalność, rozumiana jako aktualizująca kategoria zdaniowa, jest kategorią, która porządkuje komunikowane w zdaniu stany i zdarzenia względem stanu wypowiedzi jako odpowiednio uprzednie, równoczesne lub następne [por. GKBP 7 2006]. I znowu, dowodem na to, że dany formant jest wykładnikiem tak pojmowanej temporalności, będzie to, że parafraza słowotwórcza derywatu, któremu przypisuje się temporalność jako znaczenie słowotwórcze, zawiera jako składnik wyrażenie typu *przed / równocześnie z / po stanie mówienia* i to właśnie wyrażenie różni parafrazy derywatu i podstawy. Otóż żadnego z derywatów rzeczownikowych określanych jako „modalne” lub „temporalne” nie da się wyeksplikować z odwołaniem się do relacji ze stanem nadawcy i stanem mówienia [szerzej o tym zob. Maldjieva 2009: 20–23].

⁵ O podobnym zjawisku można mówić w przypadku niewyrażonego składnika – predykatu jądrowego lub wewnętrznego, struktury semantycznej derywatu, por. np. strukturę ‘x powoduje / jest przyczyną powstania y z pomocą z₁, używając z₂’ i możliwe repartycje składników y i z₂ w pol. *drewniak, druciak, jajecznica* vs pol. *papierówka, belkowina, koszulówka*; ‘x składa się z y’ vs ‘y jest częścią (elementem) x’ w pol. *słomka, pyłek; zetemesowiec* i bułg. *сламка, прашинка*,

2.2. Podejście składniowe pociąga za sobą określone rozumienie podstawowych dla analizy słowotwórczej pojęć:

2.2.1. *Derywacja* rozumiana jest jako relacja wyprowadzalności jednej jednostki od innej (innych), przy czym pierwszą uznaje się za *derywat*, drugą (drugie) – za *podstawę* (*bazę*). *Wyprowadzalność* z kolei rozumiana jest jako możliwość wyprowadzenia jednostki pochodnej od wyjściowej (wyjściowych) przez zastosowanie szeregu operacji przekształcania [por. Nagórko 1987: 13nn].

2.2.1.1. *Derywacja formalna* to, najogólniej mówiąc, relacja wyprowadzalności formy struktury morfemicznej jednej jednostki od innej (innych). *Derywacja semantyczna* to wyprowadzalność treści (w wypadku derywatu słowotwórczego – struktury morfemicznej) jednej jednostki od innej (innych). Z tego, co zostało powiedziane wyżej, wynika wymóg rozgraniczenia derywacji formalnej i derywacji semantycznej, w tym odgraniczenia rezultatów derywacji semantycznej od rezultatów derywacji formalnej i wyodrębnienia w niektórych wypadkach derywatów jedynie formalnych. Niezależność ich opisu zakłada, że między jedną a drugą derywacją nie ustala się a priori żadnych korelacji. I rzeczywiście, w językach przedmiotowych obserwuje się różne relacje między derywacją formalną i semantyczną. Tak na przykład w leksemach pochodnych typu bułg. *вестникар, миличѣк, подпуша* i podobne, a także pol. *pisak, wstydlivy, zaśpiewać* zachodzi derywacja zarówno formalna, jak i semantyczna. Z kolei w całych seriach derywatów typu pol. *ogór* → *ogórek, świetny* → *świetnie, zielony* → *zieleń* i bułg. *висок* → *високо, прелитам* → *прелитане, млад* → *младост* derywacji formalnej nie towarzyszy derywacja semantyczna. Przykładem wyników dwóch różnych aktów derywacji formalnej i derywacji semantycznej będzie natomiast homonimia leksemów typu bułg. *студентство*₁ (‘okres studiów’) i *студентство*₂ (‘społeczność studentów’) spowodowana homonimią formantów.

2.2.1.2. *Kierunek derywacji* przebiega od jednostki wyjściowej (podstawy) do jednostki pochodnej (derywatu). Słowotwórstwo, rozumiane jako synchroniczne badanie składni morfemicznej, wymaga przyjęcia postulatu, że derywacja jest zawsze relacją jednostronną, jednokierunkową i nieprzechodnią. W tym sensie pochodność rozumiana jest jako *fundacja*, czyli jako „ściśle wyznaczenie formy i funkcji” derywatu przez podstawę, dla którego to wyznaczenia „istotne są seryjne proporcje między jednostkami i rozpatrywanie elementów językowych z punktu widzenia makro-, a nie mikrostruktury” [Nagórko 2000: 169–170].

бесенар, седесар vs pol. *brzezina, olszyna* i bułg. *клонак, листак, камѣнак*; też *˙x* należy do (jest elementem) klasy *P'* w pol. *fregaton, liścień* vs *azotowiec, helowiec, wierzbowiec* [szerzej o tym zob. Maldjieva 2009: 59–63].

Tradycyjnie używane w analizie i opisie słowotwórczym pojęcie *motywacji* dotyczy znaku (leksemu) w całości, a co za tym idzie, relacji znaczeń leksykalnych derywatu i podstawy [por. Morfologia 1998: 386–387; Nagórko 2000: 165–166, 168–169], (zob. niżej 2.2.6.).

2.2.2. W myśl składniowego podejścia do słowotwórstwa za *słowotwórczą derywację semantyczną* należy uznać relację między dwiema nazwami, które są wyprowadzalne z tej samej struktury predykatowo-argumentowej (zob. wyżej 1.2.2.).

2.2.2.1. Za strukturę prostą należałoby uznać kompletną monopredykatywną strukturę predykatowo-argumentową: 1) która składa się tylko z predykatu i implikowanych przezeń argumentów; 2) w przypadku której wszystkie pozycje dla argumentów są otwarte (niezablokowane). We wszystkich pozostałych przypadkach mamy do czynienia ze strukturą bardziej złożoną, pochodną, powstałą w wyniku różnych przekształceń struktury prostej⁶. Oznacza to, że większa złożoność struktury semantycznej derywatu słowotwórczego nie zakłada z konieczności większej liczby składników. Pochodna może być struktura zarówno z mniejszą, jak i z większą liczbą składników w porównaniu do struktury wyjściowej. Pod tym względem derywacja semantyczna różni się od formalnej, w przypadku której derywat przeważnie będzie miał więcej składników niż podstawa.

2.2.2.2. Dla ustalenia pełnej struktury predykatowo-argumentowej podstawy i przekształceń, których wynikiem jest derywat, nie wystarczy wyizolowane z kontekstu zdaniowego porównanie podstawy i derywatu. Wymagane jest uwzględnienie otoczenia składniowego, ponieważ część pozycji implikowanych, które w strukturze podstawy są otwarte, może być zablokowana w strukturze derywatu. Inaczej mówiąc, różnice składniowe mogą stanowić sygnał różnic semantycznych, wynikających z derywacji [Karolak 2001a: 237]. Por. np. bułg.:

$x - \text{учи} - y, (\text{на}) P'$: Петър учи децата да свирят на пиано
 $\rightarrow x - (e) \text{учител} - (\text{на}) y, (\text{по}) P'$: Петър е учител на децата по пиано
 $\rightarrow x \text{учителства: Петър учителства} (*\text{Петър учителства по пиано};$
 $*\text{Петър учителства на децата}).$

2.2.2.3. Obserwacja języków wykazuje, że konstytutywnym składnikiem wyjściowej struktury predykatowo-argumentowej może być pojęcie o treści zarówno ogólnej, jak i szczegółowej. Implikowane przez predykat pozycje w strukturze derywowanej również mogą być wypełnione tak pojęciami

⁶ Podobne założenie przyjmuje się dla zdaniowych struktur semantycznych [por. Karolak 1984].

ogólnymi, jak i szczegółowymi. Treść pojęć ogólnych, pełniących funkcję argumentów, a także typ ich relacji z predykatem (typ pozycji argumentowej – zob. niżej 2.3.1.) uzależnione są od cech selektywnych (wymagań semantycznych) predykatu. Można wtedy mówić o „argumentach wchłoniętych przez predykat”⁷. Chodzi o treści przedmiotowe typu ‘przedmiot’, ‘człowiek’, ‘istota żywa’, ‘płyn’ i podobne oraz nieprzedmiotowe (propozycjonalne, zdarzeniowe) typu ‘stan’, ‘zdarzenie’. Por. np. bułg. *водопровод* (‘x przepuszcza y’ → ‘przedmiot, który przepuszcza płyn [wodę]’), a także bułg. *писач* (‘x pisze y z_{-em}’ → ‘człowiek, który pisze’) vs *писец* (‘x pisze y z_{-em}’ → ‘przedmiot, którym się pisze’) i podobne.

2.2.2.4. Wynikiem połączenia pojęć, między którymi nie zachodzi implikacja, są derywaty o strukturze semantycznej polipredykatywnej. Powstają one z zespolenia dwóch struktur predykatowo-argumentowych. Można zatem mówić w tym wypadku o predykcji dodanej. Struktury predykatowo-argumentowe niezwiązane implikacją mogą być w związku atrybutywnym (kiedy jedna z nich jest nadrzędna a druga podrzędna) lub koniunktywnym (kiedy są względem siebie współrzędne). Warunkiem możliwości dodania predykcji jest istnienie przynajmniej jednej wspólnej cechy selektywnej obu predykatów. Pojęcie będące predykatem dodanym może mieć treść szczegółową lub ogólną. Por. np. bułg. *лекарка* (‘x [człowiek] jest lekarzem’ + ‘x [człowiek] jest kobietą’ → ‘lekarz, który jest kobietą’), pol. *starodruk* (‘druk, który jest stary’) i podobne; bułg. *чораногощи* (‘x to pończochy’ + ‘x to majtki’).

2.2.2.5. W słowotwórczej strukturze semantycznej leksemów derywowanych (podobnie jak w przypadku zdań derywowanych) występuje jeszcze jeden mechanizm derywacji semantycznej, którego punktem wyjścia i wynikiem mogą być zarówno struktury monopredykatywne, jak i struktury polipredykatywne, a który jest związany z metaforą. Do celów badania metafory jako mechanizmu derywacyjnego można przyjąć definicję o węższym zakresie i dość ostrych granicach. W myśl założeń składniowych metaforę można rozpatrywać jako mechanizm derywacji semantycznej fundowany na predykcacie relacyjnym podobieństwa, przy którym pozycje argumentowe wypełnione są pojęciami niezgodnymi pod względem ich cech selektywnych. Już w tym miejscu warto zaznaczyć, że składniki struktury predykatowo-argumentowej relacji podobieństwa (w tym także metaforycznego) odznaczają się różnym stopniem

⁷ Tym terminem w pracach Karolaka [Karolak 2001a, b, c; Karolak 2002] oznaczany jest argument, który pełni przy predykcacie funkcję deskryptywną (charakteryzującą), ponieważ jego treścią są cechy selektywne predykatu i tylko one; jest to de facto charakterystyka semantyczna implikowanej pozycji argumentowej.

eksplicytacji zarówno na poziomie wyrażenia zdaniowego, jak i na poziomie wyrazu pochodnego. W szczególności opuszczane bywają wykładniki treści predykatywnych (por. przykłady niżej). Z przyjętego rozumienia metafory wynika, że o derywacie metaforycznym sensu stricto można mówić wtedy, kiedy pojęcie konkretne i pojęcie ogólne będące składnikami znaczenia słowotwórczego derywatu są niezgodne pod względem cech selektywnych predykatu będącego podstawą do porównania. Por. np. *lampić się* (znaczenie leksykalne: ‘wypatrywać’): lampa [Concr] – działanie człowieka [Hum] → ‘człowiek, który robi coś (oczami?) tak, jakby świeciła się lampa’; *зунципам се* (znaczenie leksykalne: ‘zostać zaskoczonym i nie wiedzieć, jak się zachować’): gips [Concr] – stan człowieka [Hum] → ‘człowiek, który jest w stanie takim, jakby był czymś, co jest zagipsowane’, por. pol. *ośłupieć*⁸. W pozostałych wypadkach mamy do czynienia ze strukturą semantyczną derywatu ufundowaną na predykcji podobieństwa z zachowaniem jego cech selektywnych, por. np. pol. *patykowaty (ktoś)* (znaczenie leksykalne: ‘wysoki i chudy’): patyk [Concr] – człowiek [Hum] → ‘człowiek wysoki i cienki tak, jak wysoki i cienki jest patyk’, tak samo bułg. *върлинест*; bułg. *увълча се (някой)* (znaczenie leksykalne: ‘stać się bezwzględnie i okrutnym’): wilk [Anim] – człowiek [Hum] → ‘człowiek, który zachowuje się tak, jak zachowuje się wilk’.

Jak wynika z podanych przykładów, dzięki uwzględnieniu tak rozumianej derywacji metaforycznej możliwe jest objęcie opisem słowotwórczym opartym na spójnych zasadach tzw. derywatów asocjacyjnych.

2.2.3. Na ogół zakłada się, że jednostka derywowana (derywat) powinna odznaczać się większym stopniem *złożoności* niż jednostka wyjściowa (podstawa). Stwierdzenie większej złożoności formalnej nie nastrocza poważniejszych trudności, stwierdzenie większej czy mniejszej złożoności semantycznej zależy natomiast od „głębokości” analizy semantycznej⁹. Słowotwórstwo rozumiane jako składnia morfemiczna poprzestaje na poziomie analizy semantycznej, którą można uznać za „względnie płytką” [Nagórko 2000: 171] i oddającą przede wszystkim sumaryczne znaczenie morfemiczne¹⁰. Większą lub mniejszą złożoność semantyczną ustala się zatem w porównaniu do podstawowych, prostych struktur semantycznych (predykatowo-argumentowych – por. niżej).

⁸ Szerzej o tym w: Maldjieva 2009: 65–71.

⁹ Analiza znaczenia leksykalnego, dążąca do wykrycia struktury semantycznej składającej się z jednostek elementarnych, niejednokrotnie wykazuje, że formalnie bardziej złożone leksemy derywowane są semantycznie prostsze od swoich podstaw, czyli że derywacja formalna i derywacja semantyczna mogą mieć różny kierunek (por. pracę Melczuka [Melczuk 1972:66] i podany tam przykład pary *pila – piłować*, gdzie czasownik jest semantycznie prostszy od rzeczownika).

¹⁰ Ukazuje ono „profilowanie” desygnatu przez nazwę derywowaną (zob. niżej 3.1.1.1.)

Z kolei w przypadku podobnego stopnia złożoności semantycznej kierunek relacji wyprowadzalności wyznaczony zostaje przez kierunek fundacji formalnej.

2.2.4. *Derywat słowotwórczy (leksem derywowany, słowotwórczo pochodny)* rozumiany jest jako monosegmentalna jednostka lekсыkalna (leksem) wyprowadzalna formalnie z innej jednostki lekсыkalnej (innych jednostek lekсыkalnych). Derywat synchroniczny jest derywatem od istniejącej we współczesnym języku przedmiotowym jednostki lekсыkalnej (istniejących jednostek lekсыkalnych). Z tego, co zostało powiedziane, wynika, że warunkiem koniecznym, aby zaliczyć daną jednostkę lekсыkalną do derywatów słowotwórczych, jest obecność derywacji formalnej. Innymi słowy, wszystkie wyrazy uznane za słowotwórczo pochodne są derywatami formalnymi, ale nie wszystkie są derywatami semantycznymi¹¹. Wymóg wyprowadzalności formalnej różni derywację słowotwórczą od derywacji lekсыkalnej (neosemantyzacji) (por. niżej 2.2.6.).

2.2.5. Zgodnie z powszechnie przyjętymi założeniami za *podzielny z synchronicznego punktu widzenia* uznaje się leksem, którego każdy z bezpośrednich elementów składowych – tematu (tematów) i formantu (formantów) – powtarza się w podobnej funkcji morfologicznej, ale w innym kontekście morfologicznym, w co najmniej dwóch leksemach. Oznacza to, że stwierdzenie podzielności jednego leksemu zakłada istnienie przynajmniej jednego przypadku podobieństwa proporcjonalnego dotyczącego „kandydata” na formant i na podstawę, typu:

$$\frac{AX}{BX} = \frac{AY}{BY} \quad \text{i} \quad \frac{AX}{AY} = \frac{BX}{BY}$$

Por. np. pol. *myśli / nosi = myśliciel / nosiciel* i bułg. *гомви / гомвач = кове / ковач*¹².

Postulat ten zapewnia wykluczenie z analizy synchronicznej leksemów, w których występują izolowane tematy i/lub formanty. Por. np. pol. i bułg. *docent / доцент*. Dany podzielny morfologicznie leksem można przyjąć za pochodny tylko wtedy, kiedy współcześnie istnieje w języku inny leksem, z którego ten pierwszy (derywowany) jest wyprowadzalny – przy czym zarówno formalnie, jak i semantycznie¹³. Konsekwentnie składniowe podejście do słowotwórstwa

¹¹ „[...] derywacji semantycznej nie zawsze towarzyszy paralelna derywacja formalna, [...] derywacja formalna nie zawsze jest formą reprezentacji derywacji semantycznej” [Karolak 2001c: 283].

¹² Por. Bogusławski 1959.

¹³ Tak więc bułg. podzielny leksem *град-ин[a]* jest synchronicznie niepochodny, bo jego znaczenia nie da się wyprowadzić z istniejącego w języku leksemu *град*. Z kolei. np. bułg.

dotatkowo zakłada natomiast wprowadzenie bardziej restrykcyjnego, ale uzasadnionego w tym wypadku wymogu operacyjnej gramatyki łączliwości „kandydatów” na formanty z otwartą klasą substytucyjną podstaw¹⁴. Wymóg ten pozwala 1) odróżnić synchronicznie podzielne od pozornie podzielnych dla danego języka derywatów¹⁵, oraz w następnej kolejności 2) sporządzić inwentarz formantów; i 3) ustalić rzeczywistą produktywność formantów i struktur słowotwórczych.

2.2.6. Składniowe podejście do derywacji słowotwórczej wymaga ścisłego wyznaczenia *granicy między leksykologią i słowotwórstwem*, a tym samym wiąże się także z problemem znaczenia słowotwórczego.

2.2.6.1. Derywat słowotwórczy – składający się z najmniejszych językowych jednostek (mających znaczenie i dystrybucję) – jest zarazem jednostką leksykalną, a więc całością, niepodzielnym semantycznie ciągiem elementów diakrytycznych o globalnym znaczeniu (wartości referencjalnej). To globalne znaczenie jest jej znaczeniem leksykalnym. Pochodną jednostkę leksykalną cechuje zatem pewna dwoistość natury. Tożsamość obiektu, definiowanego z punktu widzenia jego struktury morfemicznej oraz z punktu widzenia jego wartości referencjalnej, wymaga ścisłego rozgraniczenia tych aspektów, zakładającego ich powiązanie, ale nie zakładającego uprzednio żadnej określonej/konkretnej korelacji między znaczeniem leksykalnym a znaczeniem słowotwórczym. Podobieństwa i różnice między nimi dadzą się stwierdzić dopiero przy zestawieniu definicji jednego i drugiego znaczenia, z których każda została zbudowana zgodnie z właściwymi dla niej regułami. Precyzyjne rozgraniczenie i ściśle ustalenie odniesień jest istotne dla wyznaczenia zakresu i treści badania słowotwórczego, w tym m.in. dla klasyfikacji jednostek badania słowotwórczego¹⁶.

leksemy *из-лизам – в-лизам – про-из-лизам* i pol. *za-mknąć – przy-mknąć – do-mknąć*, choć podzielne, są niepochoodne, bo są niewyprowadzalne formalnie z żadnego istniejącego obecnie w języku leksemu, por. **лизам*; **ткнąć* (w języku polskim istnieje jednobrzmiący z tematem czasownik *ткнąć*, który jednak ma inne znaczenie [por. Morfologia 1998: 365]).

¹⁴ Klasa substytucyjna to klasa, której elementy podlegają operacji wzajemnego zastępowania. Klasa substytucyjna zamknięta to zbiór elementów, który nie może być opisany sposób w inny niż przez wyliczenie (elementów), w odróżnieniu od klasy substytucyjnej otwartej, która jest zbiorem elementów dającym się opisać przez podanie jego charakterystyki ogólnej [por. Bogusławski 1978].

¹⁵ Por. np. *akceptant, arezstant, pozorant, załogant vs amant, kombatant, solenizant*.

¹⁶ Za słusznością postulatu ścisłego rozgraniczenia znaczenia słowotwórczego i leksykalnego przemawiają z jednej strony derywowane jednostki leksykalne w różnych językach, które mają identyczne znaczenie leksykalne, ale różnią się pod względem słowotwórczym (por. np. bułg. *вестникопродавец vs вестникар* ('ten, kto sprzedaje gazety'), a także pol. *kominiarz* i bułg. *коминочистач*); z drugiej zaś strony derywowane jednostki leksykalne w językach

2.2.6.2. Konieczność ścisłego (proceduralnego) rozgraniczenia znaczenia słowotwórczego i znaczenia leksykalnego narzuca się z jeszcze większą oczywistością w przypadku badania konfrontatywnego. Zestawienie pochodnych jednostek leksykalnych z różnych języków przedmiotowych, wychodzące od znaczenia leksykalnego i formy, nie ma szansy osiągnąć więcej niż zilustrowanie znanego faktu asymetrii leksykalnej między językami, czyli idiomatyczności ich formy w tym zakresie¹⁷.

2.2.7. Sumaryczność znaczenia słowotwórczego rozumianego jako znaczenie morfemicznej struktury predykatowo-argumentowej derywatu (por. wyżej 1.1.) zakłada, że w parafrazy słowotwórczej znajdują się wyrażenia eksplikujące wszystkie składniki tej struktury oraz relacje między nimi – i tylko one. Zatem – analogicznie do parafrazy struktury zdaniowej – i tu stosowane parafrazy będą miały charakter analizy dekompozycyjnej¹⁸. Poza wykładnikami elementów wyabstrahowanych na drodze reglamentowanego przez procedurę odniesienia do znaczenia leksykalnego podstawy i derywatu (por. wyżej 2.2.6.) do składu parafrazy nie wejdą wykładniki innych nieregularnych, jednostkowych elementów znaczenia leksykalnego derywatu, które nie dadzą się wywnioskować z jego struktury morfemicznej¹⁹. Na przykład ze struktury derywatów polskich *poligonówka* czy *średnicówka* nie da się bez wiedzy na temat ich wartości referencjalnej wywnioskować, że są to odpowiednio ‘szosa, która przebiega przez poligon’ i ‘szosa, która łączy dwie inne szosy’.

przedmiotowych, które mają identyczne znaczenie słowotwórcze, ale różnią się pod względem znaczenia leksykalnego (por. np. bułg. *nucamel* vs *nucap* ze znaczeniem słowotwórczym ‘ten, kto pisze’ i leksykalnym – odpowiednio: ‘człowiek, dla którego pisanie jest stałym zajęciem, który jest autorem utworów literackich’ i ‘człowiek, dla którego pisanie jest stałym zajęciem, który sporządza dokumenty’). Kolejnym dowodem na istotową różnicę między leksykalnym a słowotwórczym znaczeniem są tak zwane derywaty asocjacyjne, w których brak ścisłej semantycznej korelacji między znaczeniem słowotwórczym, jakie one (jako derywaty) niewątpliwie mają, a znaczeniem leksykalnym, por. np. pol. *lipiec* i bułg. *лѣто, есенница*. Z braku tej korelacji nie powinno jednak wynikać wykluczenie derywatów tego typu z zakresu analizy i opisu słowotwórczego (zob. wyżej 2.2.5.).

¹⁷ Można powiedzieć, że bez takiego rozgraniczenia jest ono niemożliwe lub w dużym stopniu ograniczone – tym bardziej, kiedy chodzi o blisko spokrewnione języki, w których występuje dużo derywatów o analogicznej strukturze morfemicznej i znaczeniu słowotwórczym, natomiast o różnym znaczeniu leksykalnym (por. np. bułg. *nuc-ap* i pol. *pis-arz*, które w obu językach mają znaczenie słowotwórcze ‘ten, kto pisze’, a leksykalne – odpowiednio: ‘człowiek, dla którego pisanie jest stałym zajęciem, który sporządza dokumenty’ i ‘człowiek, dla którego pisanie jest stałym zajęciem, który jest autorem utworów literackich’.

¹⁸ Por. GKBP 5 1992: 24.

¹⁹ Przy takim podejściu odpada problem idiosynkrazji semantycznej czy jednostkowych nadwyżek semantycznych [por. Nagórko 2000: 158].

Z przyjętego w tym miejscu założenia, a także z braku uprzedniego założenia konkretnych korelacji między znaczeniem słowotwórczym i leksykalnym (por. wyżej) wynika, że tak zwanym derywatom asocjacyjnym również przysługuje parafraza słowotwórcza, która ujawnia mechanizmy derywacji semantycznej i pozwala zaliczyć dany derywat do kategorii słowotwórczej (por. też wyżej 2.2.5.).

2.3. Zdefiniowane w duchu składni morfemicznej pojęcia stają się w następnej kolejności punktem wyjścia w budowaniu modelu opisu odpowiednio semantycznej i formalnej struktury derywatu słowotwórczego oraz interpretacji zjawisk słowotwórczych w językach przedmiotowych.

2.3.1. Typy predykatów i argumentów wyrażanych przez formanty stanowią podstawę dla semantycznej klasyfikacji derywatów i wyodrębnienia kategorii słowotwórczych.

Kategoria słowotwórcza to klasa leksemów derywowanych o wspólnej funkcji pojęcia wyrażonego przez formant w semantycznej strukturze morfemicznej derywatu. Inaczej mówiąc, treść kategorii słowotwórczej stanowi pewne pojęcie w określonej funkcji (por. wyżej 1.2.2.). Przynależność derywatu do kategorii słowotwórczej ustala się na podstawie znaczenia słowotwórczego (strukturalnego), składającego się co najmniej z pojęcia ogólnego, którego wykładnikiem jest formant, i pojęcia konkretnego (szczegółowego), którego wykładnikiem jest temat, w ich wzajemnej relacji (por. wyżej 1.2.2.).²⁰ Kategoria słowotwórcza, jak widać z przyjętej definicji, to kategoria wewnętrznyjęzykowa, uwzględniająca mechanizmy i reguły kombinatoryki językowych jednostek składowych nazw (czyli morfemów). Ona tylko pośrednio i ogólnie – poprzez operacyjne odniesienia do znaczenia leksykalnego derywatu i podstawy – odsyła do rzeczywistości pozajęzykowej (por. wyżej 2.2.6.).

Wstępny inwentarz kategorii słowotwórczych składa się z dwóch grup w zależności od funkcji pojęcia, którego wykładnikiem jest formant, w strukturze semantycznej derywatu: kategorie predykatowe i kategorie argumentowe.

2.3.1.1. Wyodrębnienie *argumentowych kategorii słowotwórczych* dokonuje się na podstawie treści relacji: 1) argumentu wyrażonego przez formant i predykatu wyrażonego przez temat; 2) argumentów wyrażonych odpowiednio

²⁰ Rozumienie kategorii słowotwórczej w tej pracy jest najbliższe przyjętemu przez Krystynę Kleszczową: „Kategoria słowotwórcza to zespół jednostek, których identyczność funkcji niekoniecznie musi (choć może) przejawiać się poprzez strukturalne wykładniki, lecz może być weryfikowana na innym poziomie języka, np. w planie syntaktyczno-semantycznym”. Innymi słowy, istnienie kategorii słowotwórczej można udowodnić poprzez analizę, która opiera się na metodach stosowanych w badaniach składniowych [por. Kleszczowa 1981: 23].

przez formant i temat (w przypadku niewyrażonego predykatu). Nadrzędne więc dla ustalenia inwentarza typów argumentów konstytuujących kategorie argumentowe są treść predykatu i związana z tym treść relacji predykatu z argumentem, nie zaś treść pojęcia, które może zajmować pozycję argumentu. Oznacza to, że do tego samego typu argumentu zalicza się wszystkie klasy pojęć, jakie dany predykat implikuje dla danej pozycji. Podobne założenie wiąże się z tym, że w procesie wyodrębnienia kategorii argumentowych nie są uwzględniane wszystkie cechy selektywne konstytuujących predykatów. W efekcie nie wyodrębnia się różnych typów argumentów na przykład dla pojęć wchodzących w opozycje pod względem cechy żywotności. Ograniczenie jest istotne dla badania tego, jak język „przedstawia” obiekty poprzez derywację słowotwórczą (por. niżej 3.1.1.).

Postulat izomorfizmu strukturalnego zdania i leksemu pochodnego pozwala wstępnie przyjąć inwentarz typów pozycji argumentowych zapożyczony z badań składniowych: Agens, Patiens, Experienter, Dysponent, Beneficent i inne [por. GKBP 5 1992; Laskowski 1973]. Należy przy tym wyraźnie podkreślić, że chociaż na oznaczenie poszczególnych kategorii używane są terminy (i ich skróty) nawiązujące do Fillmore’owskich ról (przypadków), to funkcje argumentowe (a więc także odpowiadające im kategorie słowotwórcze) rozumiane są inaczej. Otóż w przyjętym tu rozumieniu (por. wyżej), a w odróżnieniu od tego, co wynika z gramatyki przypadków, predykatu z argumentem nie wiąże żadna dodatkowa relacja – postulowana funkcja semantyczna pojęcia wyrażonego przez formant nie jest niczym innym, jak usytuowaniem treści formantu w implikowanej przez predykat pozycji. A zatem funkcja semantyczna pojęcia, którego wykładnikiem jest formant, wynika z implikacji predykatu²¹.

2.3.1.2. Kategorie predykatowe to z kolei kategorie związane z funkcją predykatu jądrowego lub dodanego, pełnioną w strukturze semantycznej derywatu przez pojęcie, którego wykładnikiem jest formant. W skład wstępnej listy tych kategorii weszły niektóre podstawowe zdaniowe kategorie semantyczne²², pozostałe wytypowano po analitycznej lekturze istniejących opisów słowotwórczych porównywanych języków. Są to głównie relacyjne

²¹ Na potrzebę wyraźnego podkreślenia tej różnicy w celu uniknięcia „konkatenacji gramatyki predykatowo-argumentowej z gramatyką przypadków Fillmore’a” zwrócił uwagę profesor Stanisław Karolak w recenzji wydawniczej pracy [Maldjieva 2009].

²² Chodzi o następujące kategorie: stan, zdarzenie, ilość, intensywność (stopień). Wybór ten jest zgodny z założeniem izomorfizmu struktur semantycznych zdania w zakresie dictum (konstituującej zdanie struktury predykatowo-argumentowej) i leksemu pochodnego (zob. wyżej 1.1.).

i nierelacyjne predykaty II rzędu oraz nieliczne predykaty I rzędu. Kategorie predykatowe realizują leksemy pochodne należące do klas gramatycznych: czasownik, rzeczownik, przymiotnik, przysłówki.

A. *Predykaty jądrowe* to predykaty, które konstytuują morfemiczną strukturę semantyczną derywatu, są jej składnikiem nadrzędnym; implikuje on treść, której wykładnikiem jest temat, jako swój podrzędnik. Następujące pojęcia pełnią tę funkcję w strukturze semantycznej derywatów: 'stan', 'zdarzenie', 'miejsce', 'sposób', 'predyspozycja', 'negacja', 'powodowanie', 'podobieństwo', 'relacje'.

B. *Predykaty dodane* to predykaty, które nie konstytuują morfemicznej struktury semantycznej derywatu i nie są implikowane przez nadrzędny jej składnik (czyli pojęcie wyrażone tematem), lecz są do niego przyłączone na zasadzie atrybucji. W strukturze derywatów słowotwórczych są to: 'rozmiar', 'płeć', 'młody wiek', 'emocja i/lub ocena', 'ilość', 'intensywność'²³.

2.3.2. Składnikiem konstytuującym *struktury formalnej derywatu* jest zawsze temat (tematy), który przyłącza różnego typu formanty. Typy formantów mogą posłużyć za podstawę do wyodrębnienia *formalnych klas struktur derywowanych*.

Formalną charakterystykę wykładników derywacji w językach przedmiotowych można oprzeć na następujących cechach:

1) *Segmentalność / niesegmentalność (suprasegmentalność)*: w zależności od tego, czy wykładnikiem derywacji jest ciąg segmentów fonologicznych czy prozodia, wyodrębnia się wykładnik prozodyczny (niesegmentalny), polegający na zmianie miejsca akcentu (przede wszystkim w złożeniach, w których dwa akcenty podstaw zostają zastąpione jednym, por. np. pol. *dobrànoc*, *wiarygòdny*, *ciemnoniebièski*; bułg. *светлозелѐн*, *кучеубіец*).

2) *Afiksalność / nieafiksalność*: w zależności od tego, czy segmentalnym wykładnikiem derywacji jest morfem słowotwórczy czy nie, wyróżnia się wykładniki afiksalne (morfemy słowotwórcze) i nieafiksalne. Ze względu na właściwości dystrybucyjne (syntaktyczne) względem elementu konstytutywnego derywatu (tematu lub tematów) afiksy dzieli się dalej na: prefiksy, sufiksy, interfiksy i postfiksy.

3) *Alternacyjność / niealternacyjność*: w zależności od tego, czy nieafiksalnym segmentalnym wykładnikiem derywacji jest jakościowa oboczność tematu czy jej brak, wyróżnia się wykładnik alternacyjny polegający na zastąpieniu głoski (głosek) z podstawy inną (innymi) w derywacie.

²³ Por. Maldjieva 2009: 40–70.

4) Paradygmatyczność / nieparadygmatyczność: w zależności od tego, czy nieafiksalnym segmentalnym wykładnikiem derywacji jest dodany morfem fleksyjny (w tym także \emptyset), sygnalizujący odrębność paradygmatu fleksyjnego leksemu derywowanego, wyróżnia się formanty paradygmatyczne. Segmentalnym wykładnikiem derywacji może w nich być nie tylko dodanie morfemu gramatycznego (zmiany typu fleksji w porównaniu z podstawą), lecz także jakiś rodzaj ograniczeń wartości wspólnych dla podstawy i derywatu kategorii gramatycznych.

5) Ujemność / nieujemność: w zależności od tego, czy nieafiksalnym segmentalnym wykładnikiem derywacji jest ilościowa czy jakościowa oboczność tematu, wyróżnia się wykładnik dezyntegralny polegający na redukcji (ucięciu) elementu występującego w temacie podstawy, który nie wchodzi do tematu derywatu (por. np. pol. *dwója* \leftarrow *dwójka*, *ogór* \leftarrow *ogórek*).

6) Złożoność / niezłożoność: formantem słowotwórczym może być jeden z wymienionych wyżej wykładników, ale może nim być także szereg współwystępujących ze sobą wykładników. W zależności od tego wyróżnia się odpowiednio formanty proste i złożone. Złożony formant składający się z dwóch afiksów różnego typu (np. sufiks i prefiks, interfiks i prefiks itd.) określa się w literaturze przedmiotu jako konfiks²⁴.

Charakterystyka formantów dokonana według wymienionych cech pozwala w następnej kolejności opisać techniki derywacyjne występujące w językach przedmiotowych i wyróżnić formalne klasy struktur derywatów. Klasyfikację struktur w ramach składniowego podejścia dokonuje się w oparciu o cechy formalnej charakterystyki wykładników derywacji, z których wyprowadzono kryteria podziału dychotomicznego:

- 1) ujemność: +/- redukcja tematu;
- 2) alternacyjność: +/- alternacje w temacie;
- 3) paradygmatyczność: +/- dodanie do tematu morfemu gramatycznego;
- 4) konfiksarność: +/- dodanie do tematu dwóch afiksów;
- 5) afiksarność: +/- dodanie do tematu afiksu określonego typu.

Nacechowanie struktury derywacyjnej afiksarnością pociąga za sobą dalszy podział na podstawie rodzaju afiksального wykładnika derywacji. Zastosowanie kryteriów +/- prefiks, +/- sufiks, +/- postfiks, +/- interfiks, a także kolejność zastosowania zależą od tego, co wykaże dalsza obserwacja odpowiedniego materiału językowego.

Wydaje się, że proponowany model przewiduje wszystkie teoretycznie możliwe struktury, a więc może stać się podstawą do wyczerpującego opisu formalnych struktur derywacyjnych w językach przedmiotowych. Jego ostateczna

²⁴ Por. np. Radeva 2007: 72 i cytowane tam źródła.

weryfikacja może dokonać się tylko na drodze zastosowania do większego korpusu materiału²⁵.

²⁵ Część klasyfikacji formalnych struktur derywatów zaprezentowano w [Maldjewa 2009: 103–105]. Punktem wyjścia dla niej stał się zaproponowany przez Marka Wiśniewskiego [por. Wiśniewski 2005: 21–24] opis technik derywowania rzeczowników odprzymiotnikowych typu nomina essendi i wyodrębnienia na drodze logicznego podziału dychotomicznego klas derywacyjnych. Dokonano wstępnej próby modyfikacji i rozbudowania wyjściowej klasyfikacji w celu rozszerzenia jej zakresu na pozostałe typy derywatów. Zaproponowano następujący podział:

(Znakiem (...) zasygnalizowana została możliwość wystąpienia odpowiedniej niepuste klasy derywatów; znakiem [...] – możliwość dalszego rozbudowania klasyfikacji w zależności od występujących w materiale empirycznym struktur).

Derywat

1. temat nie podlega redukcji

1.1. bez alternacji w temacie

1.1.1. bez dodania morfemu gramatycznego

1.1.1.1. bez konfiksów

1.1.1.1.1. bez afiksu (A)

1.1.1.1.2. z afiksem

1.1.1.1.2.1. bez prefiksu

1.1.1.1.2.1.1. bez postfiksu (B)

1.1.1.1.2.1.2. z postfiksem (C)

1.1.1.1.2.2. z prefiksem (D)

1.1.1.2. z konfiksem (E)

1.1.2. z dodaniem morfemu gramatycznego

1.1.2.1. bez konfiksów

1.1.2.1.1. bez afiksu (F)

1.1.2.1.2. z afiksem

1.1.2.1.2.1. bez sufiksu

1.1.2.1.2.1.1. bez prefiksu

1.1.2.1.2.1.1.1. bez postfiksu (G)

1.1.2.1.2.1.1.2. z postfiksem (H)

1.1.2.1.2.1.2. z prefiksem (I)

1.1.2.1.2.2. z sufiksem (J)

1.1.2.2. z konfiksem

1.1.2.2.1. bez sufiksu (K)

1.1.2.2.2. z sufiksem

1.1.2.2.2.1. bez prefiksu (L)

1.1.2.2.2.2. z prefiksem (M)

1.2. z alternacją w temacie

1.2.1. bez dodania morfemu gramatycznego

1.2.1.1. bez konfiksów

1.2.1.1.1. bez afiksu (...)

1.2.1.1.2. z afiksem [...]

1.2.1.1.2.1. bez sufiksu [...]

1.2.1.1.2.2. z sufiksem (...)

1.2.1.2. z konfiksem [...]

1.2.2. z dodaniem morfemu gramatycznego

1.2.2.1. bez konfiksów

1.2.2.1.1. bez afiksu (c)

1.2.2.1.2. z afiksem

1.2.2.1.2.1. bez sufiksu [...]

1.2.2.1.2.2. z sufiksem (d)

1.2.2.2. z konfiksem [...]

2. temat podlega redukcji

2.1. bez alternacji w temacie

2.1.1. bez dodania morfemu gramatycznego

2.1.1.1. bez konfiksów

2.1.1.1.1. bez afiksu (...)

2.1.1.1.2. z afiksem

2.1.1.1.2.1. bez sufiksu [...]

2.1.1.1.2.2. z sufiksem (...)

2.1.1.2. z konfiksem [...]

2.1.2. z dodaniem morfemu gramatycznego

2.1.2.1. bez konfiksów

2.1.2.1.1. bez afiksu (e)

2.1.2.1.2. z afiksem

2.1.2.1.2.1. bez sufiksu [...]

2.1.2.1.2.2. z sufiksem (f)

2.1.2.2. z konfiksem [...]

3. Zastosowanie modelu

3.0. Przedstawiony w tym miejscu model znajduje zastosowanie zarówno w jednojęzycznych opisach słowotwórczych, jak i w opisach konfrontatywnych dwóch lub więcej języków.

3.1. W analizie derywacji jednego języka proponowany model pozwala na konsekwentne i wyczerpujące ujęcie zjawisk słowotwórczych zarówno w systemie, jak i w tekście.

3.1.1. Na opis systemowy w planie treści składałaby się przede wszystkim inwentaryzacja pojęć o treści ogólnej (konstituujących kategorie słowotwórcze), których wykładnikami są formanty, a także sporządzenie kompletnej listy wyjściowych struktur predykatowo-argumentowych, w których pojęcie

2.2. z alternacją w temacie

2.2.1. bez dodania morfemu gramatycznego	2.2.2. z dodaniem morfemu gramatycznego
2.2.1.1. bez konfiksów	2.2.2.1. bez konfiksów
2.2.1.1.1. bez afiksu (...)	2.2.2.1.1. bez afiksu (g)
2.2.1.1.2. z afiksem	2.2.2.1.2. z afiksem
2.2.1.1.2.1. bez sufiksu [...]	2.2.2.1.2.1. bez sufiksu [...]
2.2.1.1.2.2. z sufiksem (...)	2.2.2.1.2.2. z sufiksem (h)
2.2.1.2. z konfiksem [...]	2.2.2.2. z konfiksem [...]

Klasy derywatów:

(Małymi literami oznaczono klasy wyabstrahowane w klasyfikacji Marka Wiśniewskiego)

- A – prozodyczne (*dobrànoc; ддбър ден*)
- B – interfiksalne (*biał-o-czerwonу; бял-о-червен*)
- C – postfiksalne (*odwrócić się; обърна се*)
- D – prefiksalne (*arcy-ciekawy; супер-интересен*)
- E – prefiksально-postfiksalne (*na-biegać się; на-ходя се*)
- F – paradygmatyczne (a) (*ciepł-[o]; висок-[o]*)
- G – interfiksально-paradygmatyczne (*wod-o-ciąg[ø]; сам-о-лет[ø]*)
- H – postfiksально-paradygmatyczne (*ciel[ić] się; тел'[a] се*)
- I – prefiksально-paradygmatyczne (*u-naoczni-[ić]; о-черн'[a]*)
- J – sufiksalne (b) (*głuch-ot[a]; глух-от[a]*)
- K – prefiksально-postfiksально-paradygmatyczne (*roz-gałęź[ić] się; за-пролет'[a] се*)
- L – interfiksально-sufiksalne (*sudz-o-ziemi-ec[ø]; мир-о-люб-ец[ø]*)
- M – prefiksально-sufiksalne (*do-zgon-ny; пред-смърт-ен*)
- c – alterancyjno-paradygmatyczne (*czern-[ø]; войнич-[e]*)
- d – alternacyjno-afiksalne (*dłuż-yzn[a]; тжж-ен[ø]*)
- e – redukcijno-paradygmatyczne (*lazur-[ø]; лазур-[ø]*)
- f – redukcijno-afiksalne (*smut-ek[ø]; армен-к[a]*)
- g – redukcijno-alternacyjno-paradygmatyczne (*potęg-[a]; тръс-[ø]*)
- h – redukcijno-alternacyjno-afiksalne (*gor-ucz[ø]; корей-к[a]*)
- [...]

szczegółowe pełni funkcję predykatu lub argumentu. Wymagałoby to inwentaryzacji semantemów (morfemów rdzennych), które są tematami lub częściami tematów derywatów²⁶. Z synchronicznego punktu widzenia należałoby uznać pojęcia, których wykładnikami są te semantemy, za pojęcia prostsze, od których derywowane są te bardziej złożone.

Pierwszym krokiem opisu w planie formy jest inwentaryzacja formantów i typów formalnych struktur derywatów. Następnym krokiem może być charakterystyka tematów rozumiana jako zdolność do konstytuowania takich czy innych struktur i opisywana przez przypisanie danemu tematowi zestawu struktur formalnych.

Postulowane w modelu rozgraniczenie znaczenia leksykalnego i słowotwórczego umożliwia ustalenie systemowych – i charakterystycznych dla danego języka – relacji między klasami derywatów (kategorii słowotwórczych) a klasami desygnatów (kategoriami nazw)²⁷. Zestawienie globalnej wartości referencjalnej (znaczenia leksykalnego) z sumarycznym znaczeniem słowotwórczym nazw derywowanych stanowi uporządkowaną podstawę dla zdyscyplinowanej interpretacji kognitywnej na przykład typów i mechanizmów profilowania w danym języku.

3.1.2. Jednolity opis struktury semantycznej derywatu, zdania i (minimalnego) tekstu pozwala na ustalenie zależności między tymi strukturami ze względu na funkcje derywatu w dwóch ostatnich. Ustalenie funkcji derywatu w tekście wymagałoby ustalenia zestawu relewantnych („diagnostycznych”) funkcji w strukturze semantycznej zdania i tekstu dla złożonego pojęcia, jakim ze względu na swoją strukturę semantyczną jest derywat. Dana treść może pełnić różne funkcje w strukturze semantycznej zdania i tekstu dzięki derywacji formalnej, za sprawą której dokonują się określone transformacje formalne (transpozycje i transmorfologizacje) wykładników treści predykatywnych. W wyniku tych przekształceń mogą one przybierać kształty wymagane dla wypełnienia różnych pozycji w strukturze formalnej zdania i tekstu. Najogólniej można powiedzieć, że predyspozycja do pełnienia poszczególnych funkcji tekstowych bazuje na większej niż w przypadku frazy zdaniowej możliwości niewypełnienia pozycji implikowanych przy frazie nominalnej (z powodu zablokowanych lub fakultatywnych pozycjach przy derywatach)²⁸.

²⁶ Postulat ten wysunął podczas dyskusji nad semantycznym modelem słowotwórstwa profesor Stanisław Karolak. Jest on zasygnalizowany też w pracy [Karolak 2002: 39–40]; zob. też niżej 2.2.1.

²⁷ Wstępna próba ustalenia tych typów została przedstawiona w [Maldjieva 2009: 71–76].

²⁸ Por. propozycje zawarte w pracach [Zemskaja 1992], [Nagórko 2000: 201–203].

3.2. Wymogiem definicyjnym dla konfrontacji języków – w tym także w zakresie słowotwórstwa – jest wymóg równouprawnienia porównywanych języków przedmiotowych. Jego spełnienie zapewnia kierunek badania, które wychodzi od opisu treści, buduje *tertium comparationis* i zmierza do zestawienia inwentarza form wyrażających te treści w porównywanych językach. Kierunek ten może być zrealizowany przy zachowaniu postulatów składniowego podejścia do słowotwórstwa (por. wyżej 1.–2.). Badanie konfrontatywne przyjmuje za swoje podstawowe założenie, że *tertium comparationis* dla konfrontacji językowej stanowi semantyczny język-pośrednik²⁹. Określenie *tertium comparationis* jako język (-pośrednik) zakłada, że powinien on składać się z jednostek i reguł ich łączenia. W przypadku konfrontacji słowotwórczej oznacza to, że za podstawę do porównania mają posłużyć relewantne dla derywacji leksemów pochodnych w językach przedmiotowych jednostki semantyczne (pojęcia) i reguły kombinatoryczne oddające relacje treściowe między nimi. W proponowanym tu modelu składniowym są nimi składniki struktury semantycznej (predykatowo-argumentowej) derywatu słowotwórczego.

Wyjście od tak wymodelowanej semantyki i procedur ustalenia repartycji treści otwiera możliwości dla konfrontacji słowotwórczej języków w zakresie inwentarza 1) kategorii słowotwórczych; 2) semantemów; 3) formantów; 4) typów formalnych struktur derywatów. Pozwala na porównanie języków ze względu na dystrybucję formantów i zdolność poszczególnych typów tematów do konstytuowania takich czy innych struktur formalnych, a także ze względu na preferowane funkcje poszczególnych typów derywatów w tekstach danego języka. Umożliwia również zestawienie języków pod kątem typów i mechanizmów profilowania.

Bibliografia

- Bogusławski A., 1959, *O zasadach analizy morfologicznej*, „Biuletyn PTJ” XVIII, s. 87–95.
- Bogusławski A., 1978, *Towards an Operational Grammar*, „Studia semiotyczne”, t. VIII, s. 29–90.
- GKBP 5, 1992, Korytkowska M., *Typy pozycji predykatowo-argumentowych*, [w:] *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska, t. 5*, red. V. Koseska-Toszeva, J. Penčev, Warszawa.
- GKBP 6–1, 1996, Koseska-Toszeva V., Maldzieva V., Penčev J., *Modalność. Problemy teoretyczne*, [w:] *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska, t. 6, cz. 1*, red. V. Koseska-Toszeva, J. Penčev, Warszawa.

²⁹ Założenie to zastosowano w porównaniu dwóch blisko spokrewnionych języków w ramach Gramatyki konfrontatywnej bułgarsko-polskiej [por. Przewodnik 2003: 7–11].

- Grzegorzczkowska R., 1982, *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa.
- Karolak S., 1984, *Składnia wyrażen predykatywnych*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, red. Z. Topolińska, Warszawa.
- Karolak S., 2001a, *Ze słowotwórstwa*, [w:] tegoż, *Od semantyki do gramatyki (Wybór rozpraw)*, Warszawa.
- Karolak S., 2001b, *Struktura słowiańskich formacji słowotwórczych a struktura zdania*, [w:] tegoż, *Od semantyki do gramatyki (Wybór rozpraw)* Warszawa.
- Karolak S., 2001c, *O derywacji semantycznej i specyfice znaczeń słowotwórczych*, [w:] tegoż, *Od semantyki do gramatyki (Wybór rozpraw)*, Warszawa.
- Karolak S., 2002, *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*, Warszawa.
- Kleszczowa K., 1981, *Ograniczenia semantyczne w procesie derywacji nazw narzędzi*, Katowice.
- Laskowski R., 1973, *Struktura formalna a struktura semantyczna rzeczowników słowotwórczo podzielnych*, „*Studia semiotyczne*”, t. IV, s. 251–274.
- Maldjieva V., 2009, *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska, t. 9. Słowotwórstwo*, Warszawa.
- Melczuk I., 1972, *O określaniu większej/mniejszej złożoności semantycznej wyrazów przy różnych relacjach słowotwórczych*, [w:] *Słownik i semantyka*, red. E. Janus, Warszawa.
- Morfologia, 1998, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, red. R. Grzegorzczkowska, R. Laskowski, wyd. drugie zmienione, Warszawa.
- Nagórko A., 1987, *Zagadnienia derywacji przymiotników*, Warszawa.
- Nagórko A., 2000, *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*, Warszawa.
- Przewodnik, 2003, *Przewodnik po akademickiej Gramatyce konfrontatywnej bułgarsko-polskiej*, [w:] *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie, t. VII*, red. V. Koseska-Toszeva, J. Baltowa, Warszawa, s. 185–192.
- Wiśniewski M., 2005, *Dystrybucyjne właściwości odprzymiotnikowych nazw cech we współczesnej polszczyźnie*, Toruń.
- Земская Е., 1992, *Словообразование как деятельность*, Москва.
- Радева В., 2007, *В света на думите. Структура и значение на производните думи*, София.

A syntactical model of synchronic word formation description – basics and applied

Summary

This article attempts to briefly present the basic postulates, their implications and the resulting opportunities for an approach to word formation, which is defined here as syntactic. It has been already tested in a confrontative description of Polish and Bulgarian word formation (Cf. V. Maldjieva, *Słowotwórstwo. Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska, t. IX*, Warszawa, 2009).

The basic postulate is assumed to be the presence of a structural isomorphism between the language units sentence and lexeme, i.e. the same combinatorial rules license both the

combinations of lexemes within the sentence and the combinations of morphemes within the lexeme. Another postulate, that is basic for the research, is the relative autonomy of the semantic and syntactic structures of the language units. In regard to word formation it means that, in this case semantic and formal derivatives should be distinguished in analogy to the sentence syntax, that distinguishes the concept structure (sentence) and formal structure (sentential expression).

Keywords: word formation; syntax; structural isomorphism; derivation

Słowa kluczowe: słowotwórstwo; składnia; izomorfizm strukturalny; derywacja